

Між руситом та івритом: Двомовний гумор емігрантів із країн колишнього СРСР в Ізраїлі *

М. М. ЄЛЕНЕВСЬКА

Maria Yelenevskaya. Between Russian and Hebrew: Bilingual Humor of Immigrants to Israel from the Former Soviet Union.
This essay analyzes humor of the Russian-speaking Israelis in the press and on web sites. After a brief survey of humor publications and genres enjoying popularity, focus on the bilingual aspects of immigrant humor. Language play based on the interaction of Russian and Hebrew testifies to emerging bilingualism and reflects different stages of linguistic and social integration. Bilingual humor evolves into a vehicle of language acquisition, social control, and a way to reflect about cultural values of the old and the new country.

Keywords: bilingualism, interlingual punning, ethnic jokes, language acquisition, social control

מורייה ילניבסקייה

בין רוסית ועברית: הומור דו-לשוני של מהגרים לישראל מבירת-המורשות לשעבר

תקציר

מאמר זה מנהה את ההומור של יושרים וזרות כמי שהוא בפערן מן העיינות והמטרי אינטראקט. לאחר סקירה קצרה של פרסומים וסוגות של הומור והגדרם מופולאריות, אני מתמקד בהיבטים הדו-לשוניים של הומור מהגרים. משחקי לשון המבוססים על האנטראקטיב בין רוסית לעברית של לומדים על דו-לשונית בגדימה ומשליפים שניים של אינטגרציה לשונית ובתרבות. הומור דו-לשוני מפותח לכדי כליל לרכיבת השפה, לשילוב חברתי ולודך למחשבה אוזות הערכים התרבותיים של הארץ היישנה והחווה.

מילים מפתח: דו-לשונות, משחקי לשון בין-שפות, בධאות אתניות, רכישת שפה, שליטה חכרית

Гумор давно став тереном міждисциплінарних досліджень, що приваблює лінгвістів і фольклористів, психологів і соціологів, антропологів й істориків. З одного боку, теорії комічного пояснюють універсальні закони сміхової культури [див., наприклад: Attardo, 1994; Бахтин, 1965; Пропп, 1988; Raskin, 1985; Freud, 1966] і дозволяють проаналізувати універсальність прийомів створення комічного ефекту, таких, наприклад, як пародіювання, перестановка текстових компонентів, гіпербола, мовна гра тощо [Apte, 1985: 178]. Вони також дають можливість класифікувати гумористичні тексти, що ґрунтуються на схемах, продуктивних у багатьох культурах і мовах. З другого боку, гумор дає ключ до розуміння актуальних проблем супільства на різних історичних етапах, а також особливостей свідомості й сприйняття реалій у різних культурах [Driessen, 1997: 122]. Смішне – це те, що є негайним відгуком на ситуацію й відповідає нормам, прийнятим у певному колективі або супільнстві. Учасники комунікації оцінюють мовну поведінку або якісь події як смішні в певному контексті, ця оцінка соціально структурована й постійно переглядається [Fine, 1981: 164]. Не можна забувати й про роль мови у сміхової культурі народів. Саме створення цієї культури, а також уміння зрозуміти й оцінити її значною мірою залежить від функціонування й престижу мови в супільнстві [Apte, 1985: 179].

Гумор є одним із найважливіших механізмів подолання психологічного й соціального стресу, якого щодня зазнає людина [Lefcourt, Martin, 1986: 1]. Тому такою важ-

ливою є його роль у житті емігрантів. Усі компоненти культурного шоку – незнання мови й звичаїв нової країни, падіння соціального статусу, руйнування звичного кола знайомств, а отже, – й обмеження можливостей неформальної комунікації, і, нарешті, відчужене, а іноді й вороже ставлення до емігрантів членів нової спільноти, – усе це фактори стресу, для подолання якого необхідна мобілізація внутрішньогрупової солідарності. Значною мірою ця проблема долається шляхом створення супільніх інститутів, найважливішим з яких для емігрантів з колишнього СРСР в Ізраїлі стали ЗМІ¹. Газети й журнали російською мовою існували в Ізраїлі раніше, але справжній вибух стався саме в 1990-х. За оцінками дослідників ЗМІ, на зламі тисячоліть інформаційний ринок пропонував російськомовним ізраїльтянам близько 100 газет і журналів, передачі радіостанції "Реко", яка спонсорується державою (час мовлення в різні роки становив 10–16 годин на добу), програми телевізійного каналу "Ізраїль Плюс", а також новинні портали [Caspi et al. 2002; Элиас, 2006; Эпштейн, 2006: 241–250]. Протягом 1990-х у газетах регулярно з'являлися рубрики з гумором, що також є засобом зміцнення внутрішньогрупової солідарності. Як зазначив Бранко Бокун, готовність сміятися зблишується пропорційно згуртованості групи і є свідченням того, що сміх – це результат перемоги над страхом [Bokun, 1986: 39].

З 1991 р. видається сатиричний щотижневик "Бесэдер? Для тех, кому еще смешно" (редактор Марко Галесник).

Він був створений як додаток до газети "Наша Страна", а згодом перейшов у газету "Вести". Опубліковані в щотижневику матеріали передруковуються потім у дайджестах "Беседера" й у книгах, виданих редакцією². У різні періоди виходили також гумористичні щомісячники для дорослих і дітей "Балаган" і "Балагаша" за редакцією Олександра Канівського й щомісячний сатиричний журнал "7–40" за редакцією Володимира Плетинського. Останнє видання випускалося окрім й водночас входило як додаток до газети "Новости Недели"³. Емігрантські ЗМІ активно залучають читачів до співавторства. Значний простір у газетах займають листи читачів, проводяться фотоконкурси й конкурси, присвячені різним датам. Заохочують читацьку творчість і гумористи. Так, "7–40" значною мірою складався з матеріалів, надісланих читачами, "Балаган" друкував читацькі жарти й мініатюри про життя в Ізраїлі під рубрикою "Парад Оле" (оле – "репатріант" на івріті), у різних виданнях нераз проводилися конкурси, де читачам пропонували змагання в таких гумористичних жанрах, як паліндром, карикатура, "садистські вірші" тощо. Крім цього, жарти, анекdoti й афоризми зі сторінок газет, з веб-порталів, телеекрана перекочовують у міжособистісне неформальне спілкування іммігрантської групи [Еленевская, Фіалкова, 2005, 2: 66–102]. При цьому зазначимо, що особливо популярні тексти авторського гумору багато разів відтворюються не лише у спілкуванні віч-на-віч, але й на різних Інтернет-сайтах як анонімні. При цьому тексти можуть модифікуватися й поповнюватися новими деталями, що властиво фольклорним текстам⁴. Однак маємо визнати: криза, яку спостерігаємо в останні декілька років у російськомовній пресі, торкнулася й гумористичних видань. З перерахованих вище журналів виходить тільки "Беседа?", та він удвічі зменшився в обсязі (два сторінки замість чотирьох). Щотижневик "Секрет" за редакцією В. Плетинського подає сторінки гумору "Сатириконъ". "Magazine" (щотижневий додаток до газети "Вести") продовжує публікувати анекdoti, більша частина яких, однак, не пов'язана з ізраїльським життям, але в цьому щотижневику перестала з'являтися "КВН-страница", що знайомила читачів із творчістю ізраїльських гравців. Зникли також добірки анекdoti під рубрикою "Зона отдыха" у "Вестях Сєвера" й сторінка гумористичних мініатюр під рубрикою "Постоянные шутки в сторону" в "Окнах" (щотижневий додаток до газети "Вести") і т. ін. Частково криза російськомовних ЗМІ пояснюється тим, що пресі доводиться конкурувати з веб-порталами, а частково тим, що сьогодні багато молодих читачів, які отримали або продовжують отримувати освіту в Ізраїлі, ледве читають російською або не читають зовсім, отже, коло читачів російськомовної преси поступово звужується. Нарешті, третя причина полягає в соціально-економічній стратифікації емігрантської групи, внаслідок якої збільшився діапазон попиту на культурну продукцію. Період, коли найважливішим завданням емігрантського гумору було формування внутрішньогрупової солідарності, інтерпретація спільнотного минулого, пом'якшення культурного шоку й зміщення власних позицій візвав нової спільноти, минув. Разом із появою соціоекономічних ієрархій об'єктами гумору й сатири все частіше стають стосунки всередині групи й співіснування

з іншими етнічними групами ізраїльського суспільства [Zilberg, 1995: 20]. Як справедливо зазначає Протасова, у ситуації еміграції й репатріації звична система цінностей змінюється, пристосовуючись до цінностей ізраїльського суспільства. Інструментом переосмислення звичних понять нерідко стають новостворені етнічні стереотипи, що сприяють ресоціалізації у полегшенному, забарвленим гумором вигляді [Протасова, 2006, 56]. Російськомовні ізраїльські ЗМІ зазначають, що актуальними стають політичний гумор і сатира, а завдяки відмінностям позицій емігрантів з колишнього СРСР з'являється розмаїтість і об'єктивітет висміювання.

Жанри і мовні особливості сміхової культури емігрантів

Жанри, наявні в російськомовних гумористичних виданнях, добре знайомі російськомовному читачеві. Насамперед це добірки анекdoti, афоризмів і паліндромів, жартівливі вірші, лимерики й частушки. Популярні також жартівливі тлумачні словники й енциклопедії, що друкуються із продовженням⁵, парафрази літературних творів і фольклору, дію яких перенесено на ізраїльські терени⁶, а також пародії на газетні матеріали. Уже самі рубрики гумористичних видань дають уявлення про прийоми комічного, які ґрунтуються на каламбурах ("моралізи", "приказки й застереження", щотижневик "Секрет", "Сатириконъ") і парафразах широковідомих назв і кліше, що створюють семантичні зміщення. Так, пародії на новини об'єднані під такими заголовками: Асошиейтед стресс, Фраза-пресс, Не в прес-службу, а в прес-дружбу ("Беседер"), Дезинформбюро, "Newsости" не daily, сатиричні політичні огляди під рубрикою "Пуполітика" (паронім популярних ізраїльських теледебатів "По-політика", тобто "популярна політика") ("7–40"). Тижневі огляди подій, підписані Шариком Ароном – анаграма-каламбур, що обігрзує ім'я відомого ізраїльського політика Аріеля (Аріка⁷) Шарона, ("Беседер"). Пародії на рекламу з'являються на "Тоске объявлений" ("7–40"), і в рубриці "Потребляй и властвуй" ("Беседер"). Жартівливі афоризми об'єднані в "Строковыжималке", гуморески місцевих гострословів – у "Приколах сионських мудреців", а перекладні тексти – в "Переводике" ("7–40") тощо. Широко представлені й жанри традиційного та сучасного російського фольклору: гумористичні казки, загадки, скромовики, "садистські вірші", частушки, ехо-репліки, антиприслів'я⁸ і т. ін.

Підбірки гумору на веб-порталах також наближені до фольклорних жанрів. Насамперед це добірки анекdoti, "садистських віршів", частушок, тостів й антиприслів'їв. Дуже популярні також особисті оповідання про курйозні випадки з життя користувачів та їхніх знайомих. Ці наративи часто побудовані на конfrontації з малознайомою або далекою культурою, а також на кумедних ситуаціях, пов'язаних зі слабким володінням івритом [див. про цей жанр емігрантського фольклору: Еленевская, Фіалкова, 2005, 2: 83–94; 144–153]. Особливо відзначимо транснаціональний характер інтернет-гумору: багато постерів на із-

райльських веб-порталах пов'язані з російським досвідом, а на російських веб-порталах широко представлений гумор русофонів, що проживають у далекому й близньому зарубіжжі, включаючи Ізраїль.

Якщо жанри лишаються майже незмінними, обрані гострословами теми змінюються. Гумористи відгукуються на актуальні політичні події в країні, на актуальні проблеми емігрантської групи. Часто можна побачити висвітлення поточних подій в СНД. З освоєнням іммігрантів в Ізраїлі, зростає питома вага гумору, присвяченого не внутрішньогруповим, а загальноізраїльським проблемам. Так, на початку 1990-х років особливо популярним було обігрування проблем працевлаштування дипломованих фахівців, змушених працювати на некваліфікованих, низькооплачуваних роботах. Жартували також на тему поганого володіння або повної нездатності емігрантів розмовляти івритом, а також насміхалися над поведінкою і зовнішнім виглядом ізраїльтян. Надалі на прицілі виявилися конфлікти релігійного й світського населення, корупція державних чиновників і боротьба політиків за владу, а також звинувачення вихідців з колишнього СРСР у неєврейському походженні. І нарешті, протягом усіх років з початку великої хвилі еміграції з колишнього СРСР й особливо у період інтифади Аль-Акса, предметом гумору й сатири є тероризм і конфлікт Ізраїлю з арабським світом, насамперед з палестинцями [Еленевская, 2008].

Характерною рисою гумористичних та інших текстів емігрантських ЗМІ є широке використання цитат й алюзій на російську та радянську літературу, дискурс радянських і пострадянських засобів масової інформації [Yelenevskaya, 2000; Еленевская, 2004]. Ще одна особливість емігрантського гумору – це змішання мовних кодів, тобто створення комічного ефекту, заснованого на використанні фраз, слів, а іноді лише фрагментів слів, узятих з івриту й англійської (див. перераховані вище рубрики).

Взаємодія мов у гуморі емігрантів

Дослідження двомовного гумору проводили і фольклористи, і лінгвісти, і антропологи. Так, у покажчуку казкових сюжетів, розробленому Аарне Й Томпсоном, знаходилося три типи, засновані на неправильному тлумаченні слів: нерозуміння слів приводить до комічного результату (1698); нерозуміння виникає через незнання іноземної мови (1699); і слова іноземної мови сприймаються як образа (1322) [Aarne, Tompson, 1964]. Хоча перший з перерахованих типів не обов'язково пов'язаний з різними мовами, а в другому й третьому результат не завжди комічний, багато двомовних жартів вписується в цю класифікацію. Інтерес лінгвістів до дослідження двомовного гумору та ж пов'язаний з мовними перекручениями, коли комічний ефект виникає на основі опозиції мов і мовних ідентифікацій оповідача, з одного боку, й членів іншого мовного колективу, що є об'єктом глузування, – з другого. Причому висміюють перекручення, що можуть відбивати лінгвістичну реальність, а можуть бути фіктивними, заснованими на міфічних стереотипах, що усталилися в поданні монолінгвів про носіїв іншої мови [Raskin, 1985: 181]. Крім

цього, лінгвістів цікавить мовна гра, що містить одиниці різних мов, насамперед двомовні каламбури, засновані на міжмовних омонімах, дослівному перекладі, а також на фонетичних і морфологічних маніпуляціях, що приводять до виникнення міжмовних семантических зв'язків (див., наприклад: Apte, 1985; Attardo, 1994; Leeds, 1992; Nash, 1985). Лінгвоантропологи аналізують контекст, в якому з'являються двомовні жарти, й досліджують соціальні аспекти двомовного гумору, зокрема його роль у внутрішньогруповому й міжгруповому спілкуванні, соціальному контролі всередині мовного колективу й гендерних відносинах [див., наприклад: Davies, 1990; Gruner, 1997; Macaulay, 1987; Haney, 2003].

Як інші меншини, емігранти часто стають об'єктами глузувань членів нового суспільства через слабке володіння мовою більшості. На думку Дейвіса, який систематично вивчав етнічний гумор різних народів, і зміст, і структура етнічних жартів значною мірою спирається на відмінності у використанні мови [Davies, 1990: 50].

Чужинця відразу виявляють за мовними огрихами, тому гумористичні тексти, побудовані на лінгвістичних помилках, є неодмінною частиною етнічного гумору⁹. Емігрант, який погано володіє мовою, часто постає як тутодум чи телепень, тому ці тексти входять до розряду етнічного гумору, що висміює дурість [Davies, 2005: 73]. Лінгвістичний інструментарій таких гумористичних текстів – багатошаровий: у них трапляються фонетичні помилки, що приводять до нісенітниць, або до виникнення двозначності, використання наобум слів іноземної мови, синтаксичні конструкції, що переносяться в чужу мову з рідної й звучать абсурдно, буквальний переклад слів і фразеологізмів, зміщення регістрів. В усному виконанні до всього цього часто додається пародіювання інтонації й навмисне вповільнення або прискорення мовлення [Davies, 1990: 60, 61].

Багато дослідників, що аналізують етнічний гумор, його основною функцією вважають осуд і призначення "іншого". Такої думки дотримується, наприклад, Раскін, який виділяє в ньому опозиції можливий/неможливий; справжній/несправжній, а головне – поганий/гарний [Raskin, 1985: 180]. Якщо темою етнічних жартів є мова, то переважно негативно – примітивно або перекручену версією рідної мови оповідача – буває чужа мова [див.: Davies, 1990: 50–54; Шмелева, Шмелев, 2002: 46–49]. Негативне ставлення до чужої мови часто є одним із аспектів негативної оцінки всього суспільства або групи і їхньої культури. Цікаво, що, незважаючи на те, що одна й та сама мова може служити об'єктом глузувань для носіїв різних мов, структурні особливості, які висміюються, можуть змінюватися залежно від уявлення про смішне в даній культурі [Apte, 1985: 197, 198]. Це ще раз свідчить про суб'єктивний характер етнічного гумору і його підтипу – двомовного гумору.

Не заперечуючи значення критичного аспекту етнічного гумору, деякі дослідники вказують на приховане протиріччя: емігранти самі провокують етнічний гумор, в основі якого лежать мовні помилки й казуси, і одночасно є його споживачами. У цьому є й самоironія, і самоаналіз. Помилки стають частиною змісту, а не нісенітницями. Активно беручи участь у мовній грі, об'єктом якої виступають вони самі, емігранти не втрачають почуття власної

гідності, а поперемінно грають роль то "своїх", то чужинців. Якщо ж двомовний гумор створюється самими емігрантами, це означає, що група намагається знайти компроміс між цими, на перший погляд, несумісними ролями, й осмислює конфлікт ідентичностей. Крім цього, емігрантський двомовний гумор дозволяє побачити, як розподіляються інструментальна й символічна функції між рідною мовою й мовою ізраїльського суспільства.

Оскільки наше дослідження двомовного гумору іммігрантів проводилося на матеріалі російської мови, зазначимо, що традиція мовного жарту в російській культурі сягає Стародавньої Русі [Санников, 2003: 88], а двомовні каламбури користувалися великою популярністю в пушкінську епоху й у наступний період, аж до радянських часів. Однак мовний туризм радянського суспільства, дотепно названий Володимиром Новиковим "протиприродною однomoною диктатурою" [Новиков, 1999], практично вивів цей різновид гумору з ужитку. У здебільшого мономовного населення Росії двомовний гумор зберігся у вигляді студентських жартів, що висміюють погане володіння іноземними мовами¹⁰. У пострадянський період, коли в російське мовлення ринули англіцизми, гра з екзотизмами, пристосування нових запозичень до фонетичної й морфологічної норм рідної мови, сполучення в одному слові морфем рідної й чужої мови знову набули популярності. Усі ці механізми часто використовуються для висміювання політичних та економічних реалій пострадянської дійсності (прикладами можуть бути такі пари, як *имиджмейкери*, що перетворилися в *слухмейкери*, *ваучеризация* в *вовчериацию*, *мобільники* в *дебильники*, *приватизаторы* в *прихватизаторы*, а також такі новотвори, як *бизнесменты*, *Кучма-гейт* тощо). Відкритість до запозичень із інших мов у Росії стає сприятливим тлом для емігрантських версій російської мови, бо значна частина русофонів з близького і далекого зарубіжжя є активними споживачами¹¹ російської культурної продукції.

Двомовний гумор і саморефлексія

Одне з перших завдань емігранта – вивчення мови нової спільноти. В Ізраїлі, де вивчення івриту є не тільки прагматично необхідністю, а й протягом багатьох десятиліть було основою ідеології сіонізму, до новоприбулих, які не бажали відмовлятись від рідної мови, ставлення було вкрай підозрілим [див. докладніше: Spolsky, Shohamy, 1999: 65–93]. Незважаючи на те, що в останні два десятиліття під впливом глобалізації й орієнтації на взаємодію культур ізраїльське суспільство виявляє більшу терпимість до прагнення емігрантів зберегти мову країни, з якої вони прибули, вивчення ними івриту вважається найважливішим завданням і спонсорується державою. Оволодіння новою мовою виявилося складним завданням для радянських євреїв, які не звикли до багатомовності. Ця тема знайшла відображення у фольклорі емігрантів, причому одним із головних мотивів, що звучить і в усних оповіданнях [див. Еленевская, Фіалкова, 2005: 126–129], і в гумористичних текстах, є вимушена німota новоприбулих:

Последовательность

"Сначала было слово. Потом –ульпан"
(Владимир Мееров // 7–40, 2000, 16: 9).

Теперь молчу...

"Мне говорили: «Рак иверит!»
Забудь свой русский поскорей!
Учи, оле! Учись, талмид,
Глаголом жечь сердца людей!"

Я втайне русский повторял,
Могуч который и велик,
Вдруг кто-то с криком прибежал
И... вырвал русский мой язык.

Теперь молчу.
Иврит учу"

(Виктор Шрайман // Балаган, 1993, 2(11): 5).

Обидва наведені тут тексти використовують змішання мовних кодів на рівні речения. Івритські вкраплення – із тих слів, що першими з'являються в мовленні новоприбулого: *ульпан* – мовні курси, які оле – репатріант відвідує як *талмид* – учень. І на курсах, і в громадських місцях, і в гостях в ізраїльтян-старожилів емігранта застерігають: *рак іверит* – тільки іврит! Комічний ефект цих текстів досягається використанням алюзій, причому повсякденність навчальної ситуації суперечить високому стилю джерел. У першому тексті натяк на перший рядок Євангелія від Іоанна: "Споконвіку було слово, а Слово в Бога було, і Бог було слово" підносить уміння користуватися мовою до Божественної функції. "Слово" й "ульпан" виступають як члени окремої опозиції й протиставляються за оцінним компонентом значення. У вірші, що пародіює пушкінського "Пророка", знаходимо парадразу тургенівського крилатого вислову про багатство російської мови. Тут також комізм виникає завдяки поєднанню ситуації з високим стилем і гіперболізацією: у 1990-і роки соціальний контроль над використанням емігрантами рідної мови значно послабшив, і користуватися нею "потай" не було потреби. Цікаво, що в цих та інших текстах, де звучить мотив німоти, спостерігається парадоксальний ефект, знайомий усім дорослим, які вивчають нову мову: спочатку вони відчувають не надбання нового, а втрату знайомої мови. Зазвичай реакція на такі відчуття стає особливо емоційною, коли пов'язується з почуттям втрати рідної мови в іншомовному оточенні.

Одним із найпоширеніших типів двомовного гумору є народна етимологія. Це часто причина помилок у мовленні монолінгвів, які намагаються знайти аналогію між запозиченнями й рідною мовою¹². У таких випадках у мовця немає установки на комічний ефект, і якщо він виникає, то об'єктом сміху стає не перекручено чи неправильно вжите слово або словосполучення, а людина, яка допустила помилку. У тих випадках, коли ефект цей навмисний, він є свідченням загостреного відчуття мови, аналізу й пошуку аналогій між рідною мовою й чужою. Наведемо кілька прикладів, у яких івритські слова виділяються в складі

російських і таким чином переосмислюються. Настанова на мовну гру дасеться вже в самій рубриці:

Бестолковый словалик

“Лодыжка – окраина Лода

(Лод – город на юге Израиля);

Масон – налоговый инспектор

(мас – налог);

Парвекю – кошерная оголенность

(парве – не мясной и не молочный продукт; термин, который используется в сертификации кошерных продуктов питания) [Роман Любарский // 7–40, 2002, № 46].

“Другой – нееврейский приятель

(гої – неевреї);

Запах – за мусорным баком

(пах – в значении “банка” часто используется для обозначения мусорного бака или корзины) [Вячеслав Фельдман // 7–40, 2002, № 46].

Як відзначає Майлз, ніщо так не порушує “кордони” між мовами у двомовному суспільстві, як складні слова, в яких поєднані морфеми, що належать різним мовам. Поряд із двома класичними типами змішання кодів усередині речения та за його межами необхідно визнати й наявність цього явища на рівні слова [Miles, 1998: 243]; подібні приклади в сучасній українській пресі проаналізувала Т. Радзієвська [Радзієвська, 2007: 333–338]. На відміну від попередніх текстів, у цих прикладах автори двомовної гри, очевидно, отримують задоволення від “бачення” слів нової мови й маніпулювання рідними. Тут і розщеплення морфем (у слові “другий” буква “г” належить і російському, і іврітському компонентам), і актуалізація оцінних компонентів (зменшувальний суфікс у слові “лодыжка”), і перетин реєстрів (зниження стилю при перекладі французького “ню” у старому запозиченні “парвеню” імпліцитно вказує на критичне ставлення до дієтичних приписів юдаїзму). Цікаво, що гра у зворотному напрямку, а саме розкладання іврітських слів на іврітські й російські компоненти, у зібраниому матеріалі зустрічається рідше, однак схема лишається такою ж:

“Сабаба (івр.-рос.) – едъ, тѣтка

(са – форма повелітального наклонення глагола «ехатъ»; сабаба – заимствованное іврітським сленгом из арабського і используется в тех же значениях, что и в языке первоисточника: «клево, круто, заметано») (Ігаль Городецкий // 7–40, 2001, № 30).

Пошук російських слів і фразеологізмів в івріті використовується емігрантами і як прийом запам'ятовування¹³. Поети-пародисти заримовують ці слова й пропонують читачам віршовані замальовки, в яких і жартують над тими, хто не знає івриту, і застерігають від зустрічі з незвичними реаліями. Автор віршів, що наводяться нижче, склав цілу серію під заголовком “Іврит головного мозку”. Звернення до читача, яким відкривається добірка, також є пародією, в якій висміюється імперське, а іноді відкрито презирливе ставлення до івриту деяких емігрантів:

“Я знаю, як тобі зараз важко. Ми всі побували у твоїй шкурі.

Адже ми не вивчали інших мов, оскільки чекали, що весь світ заговорить російською. І світ заговорив. Тільки матом. На більше цей тупуватий і впертий світ, чи то від

лінощів, чи то від дурості, просто не здатний. Тому-то нам і доводиться вивчати іврит”.

До речі, на початку автор звертається до читача “господин Бывший Товарищ”, потім “адоні Бывший Товарищ” (адоні, івр. “пан”) і, нарешті, “дорогой хавериш” (хавер, івр. “товариш, друг”), натякаючи, що іврит несамохіть входить у мовлення російськомовних ізраїльтян. Наведемо чотири вірші з цієї серії:

Бэ-Тэавон! “Приятного аппетита”

“Услышав восклицанье: Батя, вон!” –

Не бойтесь, ваша плоть не будет бита,

И, к счастью, вас никто не гонит вон,

Приятного желает аппетита”.

Машеу. “Что-нибудь”

“Если в лавке вас просят: “Машу”, –

Мол, возьми, два-три шекеля все же, –

Не ищите глазами Машу,

Маша стоит гораздо дороже”.

Дира. “Квартира”

“На свете много всякого добра,

Что огорчает страшно нас порою.

Коль продается дешево дира

Смотри, чтоб не была она дырою”.

Дахуй. “Отсроченный (чек, например)”

“В труде будь скромен, не психуй

(Гордыня комплекс Каина)

Иль вместо денег ты дахуй

Получишь от хозяина”

(Ігорь Константинов // 7–40, 2000, № 13).

Більшість двомовних каламбурів у таких віршах належить до найпростішого типу й використовує лексичні одиниці однієї мови, фонетично близькі до лексичних одиниць іншої, які, однак, розрізняються за значенням [Apte, 1985: 181]. Іноді використовуються квазіомоніми, що відрізняються лише однією-двома літерами або звуками: дира-дира, машеу-Маша; іноді збігається лише частина слів: дахуй-х... Рідше трапляється фразова омонімія: бэ-тэавон – батя, вон. Чим значнішими є фонетичні розбіжності, тим більшою є потреба у контекстуальній підтримці слів, що зіставляються. І двомовні каламбури, і теми віршів, написаних різними авторами, повторюються. Так, неодноразово піднімаються теми пошуку пристойного життя, вимушеного працевлаштування на некваліфіковану роботу й конфлікти зі старожилами, що використовують недосвідченість новоприбулих. Особливо відзначимо також популярність квазіомонімів, у яких вгадується російська обсценна лексика. Причому вживачається той же невеликий набір слів, що трапляються і в анекдотах в Інтернеті, і в анекдотах про самих себе, присвячених використанню мови [див., наприклад: Еленевская, Фіалкова, 2005, 2: 151–153]. Наведемо ще один приклад, в якому соціальна критика виражається за допомогою двомовного каламбуру, в якому актуалізується обсценне слово:

Вульпана

“«Права» – как это слово будет на иврите? –

Вопрос учителю вульпана задает

Оле хадаш. Услышал: – Извините,

Права для вас в Ізраїлі – «зхуёт»!¹³
 (Роман Межберг // 7–40, 2001, № 27).

Структурно-значеннєві особливості цього короткого вірша зближують його з анекдотом. Визначено контекст ситуації, поставлено завдання, є і його нестандартне рішення (див.: Шмелева, Шмелев, 2002: 27). Якщо перше іврітське вкраплення, оле хадаш – “новий репатріант”, використовується головним чином для збереження розміру, друге, що є його пунтою, містить головне смислове навантаження, що графічно підкреслюється лапками. Звучання іврітського іменника зхуёт “права”, має для рукофонів чіткі асоціації з обсценним словом, а тому в даному контексті виникає оказіональний зміст, протилежний узуальному – відсутність прав. В емігрантському колективі часто скаржаться на безправне становище, й саме та-кий “переклад” підказує автор. Неперекладна обсценна лексика, подвійний зміст якої незрозумілий монолінгвам, викликає особливе задоволення й почуття переваги в білінгвів [Gladstein, 2006: 88]. Дозволимо собі не погодитися з Ептом, який вважає, що людина стає “ширим блінгвом”, якщо іноземна мова для неї інтернаціоналізована настільки, що вона перестає соромитися використовувати слова, фонетично схожі з обсценною лексикою рідної мови [Apte, 1985: 182]. Наши спостереження показують, що в рукофонів гра на цих асоціаціях – улюблений прийом створення комічних текстів на різних етапах освоєння нової мови, незалежно від того, з'являються вони в Росії чи в емігрантських колективах. Очевидно, сором'язливість або бравада тут є особистісними чи гендерними факторами, й залежать від лінгво-культурних традицій мовного колективу.

Як згадувалось в попередньому розділі, етнічний гумор, темою якого є мова, часто зіставляє мови й мовлення за принципом “поганої/гарної”. Докладніше це можна представити у вигляді таких опозицій: “багатий/бідний”, “благозвучний/негарний”, “доречний/недоречний”; “правильний/перекручений”. Найчастіше позитивна оцінка при цьому дається рідній, а в деяких випадках – і другій, або “успадкованій”¹⁴, мові. Для багатьох представників старшого покоління євреїв з країн СНД “успадкованою” мовою є їдиш. Як показали особисті розповіді емігрантів, її надають більшої символічної цінності, ніж івриту [Єленевская, Фиалкова, 2005: 129–135]. Саме тому в багатьох гумористичних текстах емігранти висловлюють критичне ставлення до забуття власного коріння і низького статусу їдишу в єврейській державі:

(У рубриці жартівливих оголошень)

Курс англійського язика для євреїв – виходцев из Европы

“Идиш – ничто!

Инглиш – все!

Не дай себе замолкнуть”

(Бесэдер, 1997, № 334).

Зверніть увагу на те, що їдиш протиставляється не івриту, а англійській, іноземній високопрестижній мові, незнання якої негативно позначилося на соціальній мобільності емігрантської групи. У цьому тексті знову зустріть те-

ма вимушеної “німоти”, причому й експліцитно, й імпліцитно, тому що він пародіює рекламні ролики, в яких глядачів російських каналів закликають купувати прохолодні напої жаргонною фразою: “Не дай собі засохнути”. Нагадаємо, що жаргонне “засохнути” означає “замочити”, таким чином, фонове знання підсилює експліцитно виражене в парафразі.

Більшість емігрантів хвилі 1990-х приїхала в Ізраїль аж ніяк не з сіоністських переконань, й іврит не мав для них символічного значення, нерозривно пов’язаного зі становленням Держави Ізраїль. Тільки деякі з репатріантів сповідували юдаїзм, проте ще одним аргументом на користь їдишу стало те, що ультраортодоксальні євреї вважають мову Біблії недоречною в щоденному спілкуванні:

Святой язык

“Когда-то до «машбир» с «аминахом»,
 Иврит был славен мудростью ТАНАХА
 Сегодня в век прогресса и науки
 Иврит все больше слышится на шуке...”

(Григорий Альтер // 7–40, 2001, № 32).

Іврітські вкраплення в цьому вірші пов’язані з торгівлею: *машбр* – мережа універмагів, *Аминах* – фірма, що випускає матраси, а *шук* – ринок. Незважаючи на те, що багато емігрантів охоче стали членами суспільства споживання, ставлення до торгівлі в багатьох залишилося негативним ще з радянських часів, а слово *шук* набуло негативного відтінку й часто використовується як епітет для вираження відповідної оцінки. Іронія полягає, однак, у тому, що протиставляючи “доречну” функцію івриту служити провідником мудрості “недоречний” – служити негідному заняттю, автор не зовсім вдало підібрал слова, тому що *машбр* має й ще одне, очевидно, невідоме йому біблійне значення, пов’язане в Танаху (Старому Заповіті) з роздачею їжі голодним.

Спершу після еміграції новоприбулі жартують над своїми мовними помилками. Розповіді про курйози через помилки в івриті – один із найпопулярніших різновидів емігрантських анекдотів про себе [Єленевская, Фиалкова, 2005, 2: 83–91]. Однак згодом, з посиленням процесів втрати рідної мови, гумор стає одним із внутрішньогрупових засобів контролю над збереженням своєї мови. У газетах періодично з'являються рубрики, в яких цитуються мовні помилки суспільних діячів і журналістів, перекладачів і рекламидаців, а також російських бізнесменів. Разом з помилками читачі надсилають жартівливі коментарі до них і пародії. Ось, наприклад, як відгукнулась одна читачка на помилки в телепрограмі, зокрема на неправильне написання слова “Афганістан”:

“Что мне ваш Афганistan!
 Я объездил много стран!
 Даже в Аврике я был!
 (Правда русский там забыл...)
 (Екатерина Левитан // 7–40, 2001, № 32).

Незважаючи на те, що загалом емігранти 1990-х демонструють установку на збереження рідної мови, протистояти процесам контамінації вдається лише небагатьом, що насамперед виявляється в неконтрольованому змішуванні мовних кодів. Цим грішать не лише ті, хто опанував

іврит, але й ті, хто не досяг успіхів у вивченні нової мови. Неважаючи на те, що російська залишається мовою спілкування в більшості сімей, батьки часто спостерігають невміння, а часто й небажання дітей розмовляти російською мовою. Через брак систематичної й продуманої роботи над мовленнєвими навичками, а також самодисципліни в розмежуванні мов у мовленні, зберегти в дітей російську як рідну, а не "успадковану", майже не вдається. Наведемо два приклади, що висміюють втрату мови у дітей і дорослих:

(У рубриці жартівливих оголошень)

"Нашетшему паткидиша на улеце Герцын 23: Пажалуста научите маево сына рускаму езыку." (Беседер, 1998, № 339)

Жартівні оголошення в "Беседер" розміщують на стилізованих парканах. Емігранти з колишнього СРСР за звичкою часто використовують телеграфні стовпи, стіни будинків, паркані й інші доступні поверхні для розміщення своїх оголошень з відривними смужками. Орфографія, граматика й стиль цих текстів зазвичай настільки засмічені помилками, що лише умовно можна сказати, що вони написані російською мовою. Причому, як і в наведеному вище "оголошенні", автори використовують "фонетичний правопис", наочно ілюструючи, що при поступовій втраті мови першими губляться навички письма.

"Крошка-сабр¹⁵ к отцу пришёл

И спросила кроха:

«Аба, ма зе харапо?

Ве ма зе, аба, плохо?»

Говорит ему отец:

«Понимаешь, Леха,

Очень, брат, некорошо

Знать русит камаха»

(<http://www.dknet.co.il/>, переглянуто 13.11.2007).

Як і у вірші В. Маяковського, на який зроблено пародію, комічний ефект парафрази превалює над дидактичним. В оригіналі він створюється введенням зниженої розмовної лексики в текст повчання, а в парафразі змішанням мовних кодів не лише у крохи-сабра (так називають народжених в Ізраїлі), але й у його батька. Саме іврітське

вкраплення "знать русит камаха" (знати російську як ти) має основне навантаження.

Таким чином, двомовний гумор емігрантів – свідчення білінгвізму, що розвивається. Іврітські вкраплення в гумористичних текстах – своєрідна ілюстрація актуальних тем і тенденцій розширення словникового запасу членів емігрантської спільноти. Якщо спершу більшість іврітських вкраплень безпосередньо пов'язувалася з побутом і навчанням, пошуком роботи й спілкуванням зі службовими державних установ, то з часом поряд із конкретною лексикою з'являється абстрактна й оцінна, а до кола актуальних тем додається політика й релігія.

Як і всяка мовна гра, двомовний гумор – це лінгвістичний експеримент, в якому беруть участь не лише письменники й мовознавці, а й рядові носії мови, що обігрюють форми мовлення [Санников, 2003: 39–40]. Про це свідчить велика кількість двомовних жартів на російсько-ізраїльських Інтернет-сайтах і в усному мовленні. Двомовний гумор стає одним із засобів засвоєння нової мови і пізнання реалій нового життя. При цьому зіставляються не тільки мови, а й соціальні та культурні інститути країни, звідки походять вихідці ізраїльського суспільства.

Гумор меншин, до яких належать й емігранти, часто називають самозневажливим, а тому його критикують прихильники політоректності. Однак якщо самі емігранти глузують зі своїх помилок і обмовок, – це показник того, що вони можуть не тільки дистанціюватися, а й проаналізувати їх. Двомовні ігри викликають особливий сміх, якщо об'єкт сміху – твоя власна група. Сміх над власним незнанням – показник тверезості погляду й глибокої людянності.

Двомовна гра, обмежена необразливим жонглюванням словами, не може надовго заполонити увагу членів емігрантської групи, якщо не містить додаткових змістів, не пов'язана з актуальними для членів групи проблемами і не є засобом соціального контролю. Навіть обмеживши розглядом двомовного гумору, темою якого є сама мова, ми змогли переконатися, що він поліфункціональний і спрямований як на самоконтроль групи, так і на регулювання стосунків із новою спільнотою.

Примітки

¹ Автор дякує Ларисі та Льву Фіалковим, Юрію Тульчинському та Володимиру Плетнівському за інформацію у написані статті.

² Російськомовні ЗМІ – традиційна преса чи електронні видання – популярні в усіх країнах, де існують анклави вихідців із колишнього СРСР, наприклад, в Австралії, Німеччині, Греції, Канаді, США, Фінляндії. Про роль ЗМІ в житті російськомовних іммігрантів див., наприклад: [Ben-Rafael та ін., 2006; Витцлак-Макаревич, 2006; Протасова, 2004].

³ Члени редколегії "Беседера" заснували видавництво, яке, крім видань гумористичних творів, випустило зразки видань

прози, поезії та публіцистики, а також дитячу та навчальну літературу.

⁴ Журнал друкувався з 1999 р. по 2003 р. Усього вийшло 52 номери, обсягом 48 сторінок формату А-4.

⁵ Як приклад, звернімося до гуморески Ігоря Гіндіна "Выслишком довго прожили в Израиле, если...", яка з'явилася на понад 100 веб-сторінках переважно без зазначення імені автора. Див. текст і першоджерело на <http://www.migdal.ru/humor/1992/>, 05.08.2007 (Тут і далі дата, що слідує за електронною адресою постера, вказує на його фіксацію в Інтернеті). Подібні мініатюри написані і про життя в інших країнах.

Так, у 1993 р. у "Беседер" надруковано "Словарь родных и инородных выражений", в якому давалися жартівливі тлумачення іврітських слів і виразів, з числа тих, які першими ввійшли до лексики новоприбулих, наприклад: барух а-шем – "слава Богу" (ср. барух КПСС); купат холім – "больнична касса" (чим частіше платиш, тим рідше хворієш); пакид – "чиновник" (препятствие).

У кінці 1990-х – на початку першого десятиліття ХХІ ст. це ж видання друкувало "Краткую, насколько это возможно, еврейскую энциклопедию". Вибір і тлумачення понять у ній становив смішний симбіоз російсько-радянської та ізраїльської свідо-

мості, а комічний ефект часто досягався змішанням мовних і культурних кодів, наприклад: "Уконошник – частина традиційного слов'янського народного костюма жінок-кілерів"; "Салочки, зменшено-пестливе прізвисько українських дівчат, введене ізраїльським МВС. Гру в «С.» цей орган розпочинає, як правило, в період бюджетних асигнувань. Щоб переграти своїх недосвідчених партнерів по коаліції, чиновникам МВС достатньо засалити одну-двох «С.»". Тлумачення поняття часто спрямовувалося на висміювання політичних і соціальних реалій ізраїльського суспільства і стереотипів російськомовних ізраїльтян, наприклад, засилия російської мафії, неєврейського характеру останньої хвилі еміграції з СНД, причин депортатів з Ізраїлю гастарбайтерів з України та Молдови тощо.

⁶ Наприклад, парадраза поеми О. Твардовського "Васильй Теркін", в якій Василь Теркінд проходить стереотипну абсорбцію емігранта 1990-х, кульмінаційним моментом якої стає його перемога над хамасівським терористом (див.: <http://www.hinam.ru/humor/2.html>, 15.07.2007); парадраза пісні "На границе тучи ходят хмуро", що прозвучала в фільмі "Три танкісти" (слова Б. Ласкіна, музика Дм. і Д. Покрас), в якій "по родной земле ближневосточной" іде рятувати мирних жителів кіббуца "броневой ЦАХАЛА батальон" (див.: Сергій Ягубчев // Балаган, 1992, 10(6), 4); а також вірш за мотивами англійського фольклору "Дім, що побудував Джек", дійовими особами якого стають Джордж Буш, CNN і Усама بن Ладен (<http://www.nashisrael.ru/alekdots/?n=4&r=8>, 15.07.2007).

⁷ Неформальний стиль стосунків у Ізраїлі виявляється і у звичці називати політиків зменшеними іменами: Беньямін Ната-

ньяху фамільярно звуться Бібі, Ципора Лівні – Цілі, Йосип Бейлін – Йосі та ін.

⁸ Як зазначають Х. Вальтер і В. Мокіенко, інтенсифікація перетворення й висміювання у прислів'ях і приказках – явище, що спостерігається сьогодні в багатьох країнах, і становить демократизацію жанру [Вальтер, Мокіенко, 2005, 4]. Як приклади наведемо три антиприслів'я, розміщені в розділі гумору ізраїльського веб-порталу "Союз": Чем дальше в лес, тем больше пригодится; большому кораблю – большое кораблекрушение; все лишнее – детям! (<http://www.souz.co.il/humor/read.html?id=485>, 22.06.2007).

⁹ Згадаймо лексичні й синтаксичні, а головне – фонетичні особливості російської мови в радянських анекдотах про грузинів, євреїв, українців, чукчів та ін. представників меншин [див. Шмелева, Шмелев 2002: 47–63]. Мовні відхилення від норм у вустах цих типових персонажів були настільки стереотипізованими, що навіть людина, яка не зустрічалася з представниками будь-якої з цих груп носіїв російської мови, легко відзначала їх та ідентифікувала.

¹⁰ Як класичні приклади можна навести жарти, що пародіюють погане володіння англійською мовою радянських громадян, які працюють за кордоном:

Один із перехожих у Лондоні запитує в іншого:

- Excuse me, which watch?
- Six watch.
- Such much?
- Почему же ты молчишь, что закончил МГИМО?

Телефонна размова:

- Who you?
- Who Ia? I am consul.

¹¹ Одним зі свідчень цього є комп'ютерні жарти в російсько-ізраїльському гуморі.

Вони широко використовують англіцизми професійного жаргону російських програмістів та англо-російські каламбури.

¹² Знаходимо такі приклади в Л. Крисіна: "Це ж утопія, труна, якщо всіх мешканців виселять", де "утопія осмислюється за помилковим зв'язком із дієсловом «потопати»" [Крисін, 1989: 97] і у В. Черняка, який наводить приклади тлумачення студентами педагогічного коледжу лексичних одиниць, серед яких були "квітесценці – хімічна речовина", "елей – мед", "бондар – бацдеріл розносить" і т. п. [Черняк, 2000: 326, 327].

¹³ Подібна практика поширення в різних країнах світу. Так, автор статті починала вчити англійську мову, рекламиуючи двомовний віршник, в якому були такі рядки, що запам'яталися на все життя: "У обезьянки, а тюпкей // Была подружка, а frog, лягушка..."

Така гра, в яку включені заримовані каламбури-квазіомоніми з перекладом, широко поширені в США серед емігрантів з Таїланду. Причому участь у ній беруть і діти, і дорослі, які вивчають англійську мову [Apte, 1985: 182].

¹⁴ Термін *heritage language* ("успадкована мова"), тобто мова, що перестала бути домінуючою, але не є іноземною, не має поки сталої визначення. Іноді йдеється про мову, якою представники мовних меншин спілкуються в сім'ї, іноді про мову, якою говорять або говорили попередні покоління [див. про це, наприклад: Van Deussen-Scholl, 2003 і Низник, 2007].

¹⁵ Остання літера в слові опущена, очевидно, для дотримання розміру. Сабра – це плід кактуса, що став метафоричним етнонімом для євреїв, які народилися в Ізраїлі. В основі метафоричного переносу – властивості плода: колючого зовні, м'якого й ніжного всередині.

Література

- Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья. – М., 1965.
- Вальтер Х., Мокіенко В. М. Антипословиці русского народа. – СПб, 2005.
- Витцлак-Макаревич К. Что рассказывают СМИ о "русских" в Германии? // Диаспоры. – 2006. – № 4. – С. 71–84.
- Еленевская М. "Совстальгия": советские клише в иммиграントском дискурсе: наблюдения за речью русскоязычных израильян // Там само. 2004. – № 4. – С. 188–206.
- Еленевская М. Юмор и насилие: смеховая культура иммигрантов из стран бывшего СССР в Израиле // Израиль глазами "русских": культура и идентичность / Под ред. Е. Носенко. М., – 2008 – С. 60–83.
- Пропп В. Я. Природа комического. – М., 1988.
- Протасова Е. Ю. Фенороссы: Жизнь и употребление языка. – СПб., 2004.
- Протасова Е. Юмор в русскоязычной прессе Финляндии // Диаспоры, 2006. – N 4. – С. 53–70.
- Радзієвська Т. Мовні зміни, час і соціум у контексті глобалізаційних процесів // Мова і мовознавство в духовному житті суспільства. – К., 2007. – С. 310–347.
- Санников В. Русская языковая шутка. От Пушкина до наших дней. – М., 2003.
- Черняк В. Д. "Слова, которые мы не знаем", как примета речевого портрета современной языковой личности // Культурно-речевая ситуация в современной России /

- Под ред. Н. И. Купина. – Екатеринбург, 2000. – С. 319–322.

Шмелева Е. Я., Шмелев А. Д. Русский анекдот: Текст и речевой жанр. – М., 2002.

Элиас Н. Роль СМИ в культурной и социальной адаптации реабилитантов из СНГ в Израиле // Диаспоры. – 2006. – № 4. – С. 85–104.

Эпштейн А. Государство еврейских диаспор: этнолингвистическое многообразие израильских СМИ // Диаспоры. – 2006. – № 3. – С. 222–260.

Aarne A., Thompson S. The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography. – Helsinki, 1964.

Apte M. L. Humor and Laughter: An Anthropological Approach. – Ithaca; New York, 1985.

Attardo S. Linguistic Theories of Humor. – Berlin, 1994.

Ben-Rafael E. et. al. Building a Diaspora: Russian Jews on Israel, Germany and the USA. – Leiden; Boston, 2006.

Bokun B. Humour Therapy in Cancer, Psychosomatic Diseases, Mental Disorders, Crime, Interpersonal and Sexual Relationships. – London, 1986.

Caspi D. et. al. The Red, the White and the Blue // The Intern. Journ. for Communication Studies. – 2002 – № 64(6). – P. 537–556.

Davies Ch. Ethnic Humor Around the World: A Comparative Analysis. – Bloomington; Indianapolis, 1990.

Davies Ch. Searching for Jokes: Language, Translation, and the Cross-Cultural Comparison of Humour // T. Garfitt, E. McDonald, J. Taylor (eds.). The Anatomy of Laughter – London, 2005.

Driessens H. Humour, Laughter and the field: Reflections from Anthropology // J. Bremmer, H. Roodenburg (eds.). A Cultural History of Humour. – Cambridge, 1997. – P. 222–242.

Fine G. A. Sociological Approaches to the Study of Humor // P. E. McGhee, J. H. Goldstein (eds.) Handbook of Humor Research. – New York etc. – Vol. 1. – P. 159–181.

Freud S. Jokes and Their Relation to the Unconscious. – London, 1966.

Gladstein M. R. Bilingual Wordplay: Variations on a Theme by Hemingway and Steinbeck // The Hemingway Rev. – 2006. – N 26(1) – P. 81–95.

Gruner Ch. R. The Game of Humor: A Comprehensive Theory of Why We Laugh. – New Brunswick, USA; London, 1997.

Haney P. C. Bilingual Humor, Verbal Hygiene, and the Gendered Contradictions of Cultural Citizenship in Early Mexican American Comedy // Journ. of Linguistic Anthropology. – 2003. – N 13(2). – P. 163–188.

Leeds h. Bilingual Anglo-French Humor: An Analysis of the Potential for Humor Based on the Interlocking of the Two Languages // Humor. – 1992. – N 5(1–2). – P. 129–148.

Lefcourt H. M., Martin R. A. Humor and Life Stress: Antidote to Adversity. – New York etc, 1986.

Macaulay R. K. S. The Social Significance of Scottish Dialect Humor // Intern. Journ. of the Sociology of Language. – 1987. – N 65. – P. 53–63.

Miles W. F. S. Linguistic Cohabitation: Frenglish in the Mauritius Press // Language Problems and Language Planning. – 1998. – N 22(3). – P. 237–253.

Nash W. The Language of Humor. – London, 1985.

Raskin V. Semantic Mechanisms of Humor. – Dordrecht, 1985.

Spolsky B., Shohamy E. The Languages of Israel: Policy, Ideology and Practice. – Clevedon, 1999.

Van Deussen-Scholl N. Toward a Definition of Heritage Language: Sociopolitical and Pedagogical Considerations // Journ. of Language, Identity and Education. – 2003. – N 2(2). – P. 211–230.

Yelenevskaya M. The Comfort of Familiar Words: Allusions in the Russian-Language Press in Israel // Russia and the West: The Dialogue of Cultures. – Moscow, 2000. N 8(2). – P. 243–253.

Zilberg N. In-group Humor of Immigrants from the Former Soviet Union to Israel // Israel Social Science Research. – 1995. – N 1 (10). – P. 1–22.

Пер. з рос. О. Собецька